

УДК 342.4

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ЦІННОСТІ СУЧАСНОЇ КОНСТИТУЦІЇ

Григоренко Є. І.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Передерій О. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: У статті аналізуються сучасні загальнотеоретичні підходи до конституції, передусім з точки зору погляду на неї як на соціальну цінність. З'ясовано її соціальне призначення та основні напрями конституційного регулювання, у першу чергу у напрямі модернізації державного та суспільного сектору.

Ключові слова: конституція, основний закон, конституційне регулювання, соціальна цінність конституції.

Аннотация: В статье анализируются современные общетеоретические подходы к конституции, прежде всего с точки зрения понимания ее как важной социальной ценности. Обращается внимание на ее социальное назначение и основные направления конституционного регулирования, в первую очередь, в направлении модернизации государственного и общественного сектора.

Ключевые слова: конституция, основной закон, конституционное регулирование, социальная ценность конституции.

Annotation: This paper analyzes the contemporary general theoretical approaches to the constitution, especially in terms of understanding it as an important social value. Draws attention to its social purpose and the main directions of the constitutional regulation, primarily in the direction of modernization of the state and the public sector.

Key words: constitution, the Basic Law, the constitutional regulation, the social value of the constitution.

Конституція є найважливішим нормативно-правовим актом, у якому сконцентровані положення щодо організації та функціонування вищих органів державної влади, основних принципів та форм діяльності механізму держави в цілому. Разом із тим, у демократичній та правовій державі конституційний текст цими положеннями обмежений бути не може, а конституція повинна містити положення, які б установлювали основні засади не тільки державного, а й суспільного життя в найбільш значущих його сферах (економічній, політичній, духовній, соціальній та деяких інших). Це є найважливішим призначенням основного закону.

Крім цього, конституція встановлює ключові параметри взаємовідносин держави із суспільством та окремою людиною. Ця взаємодія досягається передусім завдяки тим положенням конституції, які, по-перше, передбачають вичерпний перелік повноважень органів державної влади щодо втручання у справи суспільства, приватне життя індивіда, а по-друге, широкий спектр можливостей для створення, розвитку та функціонування інститутів громадянського суспільства, у тому числі можливість останніх впливати на державу та здійснювати громадський контроль щодо її діяльності (політичні партії, громадські організації тощо).

Сутність конституції відображає її призначення в суспільстві та державі, показує її роль та місце у створенні належних умов існування людини та громадянина, сприяє укріпленню державної позиції як усередині країни, так і за її межами. Західні та марксистсько-ленінські концепції діаметрально

протилежно визначають соціальну сутність та призначення конституції.

Так, відповідно до марксистсько-ленінської концепції, конституція була створена тільки для фіксації панівного статусу того класу, який отримав перемогу в політичній боротьбі. Першим цю позицію зайняв Ф. Лассаль, який стверджував, що чинна конституція відповідної країни виглядає як фактичне співвідношення сил, які в ній існують, і при цьому конституція лише тоді буде стабільною, коли таке співвідношення буде максимально точним. Пізніше В. І. Ленін у своїй праці «Як соціалістично-революціонери підбивають підсумки революції і як революція підбиває підсумки соціалістам-революціонерам» указав на те, що сутність конституції полягає в тому, що основні закони держави взагалі та закони, які стосуються виборчого права у представницькі органи, їхні компетенції та ін., виражають справжнє співвідношення сил у класовій боротьбі.

Західна концепція, у свою чергу, виходить із того, що конституція повинна відповідати інтересам не тільки панівного класу, а й усього суспільства, бути своєрідним інструментом узгодження позицій різних політичних сил та верств населення, досягнення злагоди та взаєморозуміння в суспільстві, консолідації нації навколо загальнонародських цінностей та ідеалів.

Беручи за основу останню концепцію, не можна також повністю відкидати й марксистсько-ленінські ідеї щодо конституції, оскільки в її тексті знаходиться відображення результатів співвідношення різноманітних політичних сил та економічних інтересів, що має місце на момент її ухвалення. У

зв'язку з цим, у контексті розгляду сучасних конституцій можна говорити, що їхньою квінтесенцією є забезпечення належного, розумного та справедливого балансу інтересів різних груп, прошарків та частин суспільства.

Отже, сутність конституції полягає в тому, що вона повинна відображати інтереси всього суспільства, консолідувати та інтегрувати його, сприяти його розвитку та благополуччю, а також забезпечувати розумний і реальний баланс між інтересами людини, суспільства та держави. Не випадково в преамбулі Конституції України 1996 року [1] чітко зазначається, що Верховна Рада України приймає Основний Закон від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, та, виражаючи суверенну волю народу, прагне зміцнювати громадянську злагоду на землі України, а в ст. 11 йдеться про те, що держава зобов'язана сприяти не тільки консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також сприяти розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Ці та деякі інші конституційні приписи є яскравим свідченням того, що Конституція України відображає інтереси не тільки більшості, але й меншості.

Найголовнішим аспектом реалізації соціальної сутності сучасної конституції має бути запровадження в життя відповідного логічно зумовленого ланцюга – людина – громадянське суспільство – держава. При цьому кожен з його елементів є самодостатньою, але в той же час взаємопов'язаною одна з одною системами. З огляду на це, сутність сучасної конституції повинна бути осмислена в контексті забезпечення реального балансу між ними. Питання полягає в тому, що крайній індивідуалізм або гіпертрофованій патерналізм з боку держави є однаково небезпечними, бо руйнують існуючу систему цивілізованої взаємодії держави, суспільства та індивіда.

У той же час, слід мати на увазі, що сутність конституції не є застиглою формою, а разом зі змінами суспільних відносин змінюється та трансформується, набуваючи дещо інших рис. Тож наука конституційного права, загальна теорія держави і права, філософія права повинні відшукувати нові підходи для належної оцінки конституції та її соціальної сутності.

При цьому слід ураховувати, що однією з найважливіших властивостей сучасної конституції є те, що вона виступає як важлива соціальна цінність. Як стверджував Ю. М. Тодика, виходячи з того, що конституційні норми є базою всіх галузей національної правової системи і визначають демократичну спрямованість всього законодавства, що їх дія поширюється на всіх суб'єктів правовідносин, вважаємо, що Конституція України має особливу соціальну цінність для держави, суспільства, людини [2, с. 11]. Загалом, учення про цінності (аксіологія) в умовах сучасного розвитку наукової думки набуло великої популярності та актуальності. У зв'язку з цим, воно не має права оминати конституцію своєю увагою, бо конституція є

тим документом, який, з одного боку, закріплює найголовніші соціальні цінності (життя людини, її безпеку й гідність тощо) і тим самим сприяє їх шануванню та захисту, а з іншого, – сама виступає як велика соціальна цінність з огляду на її властивості. Таким чином, конституція відображає основні цінності як сучасної цивілізації взагалі, так і конкретного суспільства зокрема.

У будь-якому разі, конституція, аби виконувати своє соціальне призначення, повинна відображати ті цінності, що сприймаються в конкретному суспільстві та є актуальними. Разом із тим, це не звільняє конституцію від виконання завдання щодо спрямування суспільства до усвідомлення нових, передусім гуманних та демократичних цінностей та до відходу від анахронізмів. Так, зокрема, для деяких прошарків населення соціалізм дійсно розглядався, як соціальна цінність, а в деяких народів кровна помста вважалась обов'язковою та навіть розглядалась як соціальна цінність.

Саме тому конституція повинна створити дієвий механізм «прищеплення» народів в цілому та кожному індивіду персонально демократичних та гуманних цінностей, безперечно, з урахуванням їх менталітету і традицій. Тобто йдеться про те, що конституція не повинна їх ламати, створюючи напругу в суспільстві та насамкінець несприйняття чи відчуження конституції та закріплених у ній цінностей. Натомість вона повинна, керуючись здоровим глуздом, створювати такі умови, за яких, по-перше, відбувалась б поступова та поетапна еволюція поглядів щодо не актуальних, не зовсім прийнятних або навіть суспільно небезпечних явищ, які розглядаються суспільством на певному етапі як соціальні цінності. А по-друге, зберігались позитивні споконвічні традиції та цінності народу. Зокрема, у Конституції України чітко вказано, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин.

Аби конституція виконувала таке важливе завдання, у її тексті має бути закладена далекоюсяжна перспектива розвитку суспільства та держави на підставі передових наукових напрацювань, отриманих у результаті реалізації прогностичної функції сучасної правової науки. Для цього обов'язково слід зберігати збалансований підхід щодо динамічності та стабільності конституційного тексту, а також ураховувати інтерпретаційну практику органу конституційної юрисдикції.

Особлива соціальна цінність Конституції України полягає також у тому, що вона є актом установчої влади Українського народу. Наша держава є республікою, а тому влада в ній належить народові, який, реалізуючи свою установчу владу, передусім ухвалює Конституцію. Проте, як відомо, Конституцію України було прийнято Верховною Радою України від імені Українського народу. Для правильного розуміння цього варто навести низку правових позицій Конституційного Суду України, які він висловив у таких своїх Рішеннях: від 11 липня 1997 року у справі щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України ст. 98

Конституції України [3]; від 3 жовтня 1997 року у справі про набуття чинності Конституцією України [4], а також від 5 жовтня 2005 року у справі про здійснення влади народом [5].

Зокрема, у них указується, що прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім актом реалізації суверенітету народу, який тільки одноразово уповноважив Верховну Раду України на її прийняття. У цьому випадку таке прийняття парламентом Конституції означає те, що установча влада, яка належить народові була лише здійснена парламентом. Народ як носій суверенітету і єдине джерело влади може реалізовувати своє право визначити конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України на всеукраїнському референдумі, тобто саме народ має право прийняти нову Конституцію України. Крім того, Суд підкреслив, що тільки народ має право безпосередньо шляхом всеукраїнського референдуму визначити конституційний лад в Україні, а також змінювати конституційний лад внесенням змін до Основного Закону України в порядку, встановленому його розділом XIII.

Отже, особлива соціальна цінність Конституції України полягає в тому, що вона є актом установчої влади Українського народу, у якому матеріалізується його воля щодо найважливіших параметрів функціонування суспільства та держави, у тому числі й співвідношення «державного» та «суспільного» у житті України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Х. : Право, 2008. Т. 2 : Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / за заг. ред. Ю. П. Битяка. – 576 с.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року «Про тлумачення статті 98 Конституції України» (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) від 11 липня 1997 року. – Офіційний вісник України. – 1997. – № 29. – Стор. 85
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 3 жовтня 1997 року // Офіційний вісник України. – 1997. – № 42. – Стор. 59.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 5 жовтня 2005 року. – Офіційний вісник України. – 2005. – № 41. – С. 31. – Ст. 2605.